

УДК 316.32

Чернова К.О.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ВИМІР СУЧАСНОСТІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню явища глибинних аспектів глобалізації, які визначають її сутність, виявленню характеру структурних зв'язків і взаємодії окремих його елементів.

Ключові слова: глобалізація, транснаціональний простір, культура, антиглобалізм.

Статья посвящена исследованию явления глубинных аспектов глобализации, которые определяют ее сущность, выявлению характера структурных связей и взаимодействия отдельных его элементов.

Ключевые слова: глобализация, транснациональное пространство, культура, антиглобализм.

The article investigates the phenomenon of deep aspects of globalization that define its essence, revealing the nature of structural relations and interaction of its individual elements

Key words: globalization, transnational space, culture, Antiglobalism.

Наприкінці ХХ століття в соціологічному лексиконі з'явився термін «глобалізація», який нині використовується для позначення процесів і явищ планетарного масштабу. **Актуальність** теми зумовлена тим, що сучасна теорія глобалізації в рамках основних проблем сьогодення акцентує увагу на співвідношенні загальнолюдського та національного в культурі, тобто мова йде про формування інтеграційних процесів з метою утворення єдиної світової культури. На думку соціологів, саме глобалізаційні процеси виступають рушійною силою всіх соціальних змін в суспільствах і можуть включати як ідеї гомогенізації світу, так і ідеї плюралізму [1, с.65]. Глобалізація відзначається складною взаємодією культурного та цивілізаційного чинників, їхньою суперечливою та неоднозначною дією у всіх сферах суспільного життя.

Зважаючи на дискусійність окремих сторін глобалізації та незаперечність диспропорцій у рівнях соціально-економічного розвитку різних країн світу, нашою метою буде розгляд соціокультурних аспектів глобалізації, зокрема, аналіз сітки соціальних процесів, які формують та посилюють транснаціональні соціальні взаємозв'язки між різними суспільствами. Варто, передусім, з'ясувати значення поняття «глобалізація». Найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення, яке дає професор політичних наук Лондонської школи економіки Д.Хелд: у праці «Глобальні трансформації: Політика, економіка і культура», а саме - глобалізацію він пропонує визначати як процес (чи низку процесів), який є втіленням трансформації просторової організації соціальних відносин і трансакцій, що визначаються у термінах екстенсивності, інтенсивності, швидкості і впливу, і який генерує трансконтинентальні та міжрегіональні потоки й мережі активності, взаємодії та влади [2, с. 2-12].

Аналізу цього явища присвячені праці М.Вебера, який досліджував трудову етику різних світових релігій, К.Леві-Стросс, що аналізував глобальну цивілізацію як коаліцію культур, причому кожна з яких зберігає свою власну специфіку. Феномен транснаціональних спільнот аналізувався в працях таких дослідників академічної школи, як М. Аствацатурова, М. Дедюліна, Л. Дробіжева, В. Дятлов, Т. Іларіонова, З. Левін, А. Мілітарьов, В. Попков, В. Тішков, Ж. Тощенко та ін. Говорячи про розвиток глобальних процесів у сфері культури Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Е. Макгрю і Дж. Перратон справедливо відзначають, що "сучасна культурна глобалізація асоціюється з кількома досягненнями, такими як: нові глобальні інфраструктури безпрецедентного масштабу, що забезпечують великі можливості проникнення елементів культури через кордони і зниження собівартості їх використання;

зростання інтенсивності, об'єму і швидкості культурного обміну і комунікацій усіх видів; поширення західної масової культури і збільшення комунікацій у культурному бізнесі як основний зміст глобальної культурної взаємодії; переважання багатонаціональної індустрії культури в створенні та володінні інфраструктурами та організаціями для виробництва і розподілу культурних товарів; зрушення в географії глобальної культурної взаємодії, відступаючої в деякому серйозному відношенні від географії глобального порядку, існуючого до Другої світової війни» [2, с. 302-403].

Розгляд глобалізації як явища гібридизації полягає в тому, що гібридизація передбачає виникнення нових, змішаних форм кооперації і виступає «чинником реорганізації соціальних просторів». Виходячи з даного положення, термін «гібридизація» означає «шляхи, через які форми виокремлюються від існуючих практик і рекомбінуються з новими формами в нових практиках». Внаслідок такої діяльності можуть виникати нові форми організацій: транснаціональні, макрорегіональні, мікрорегіональні, локальні тощо. На думку деяких дослідників, це не поява нових соціальних організацій, а формування неформальних просторів, які водночас виступають «джерелом соціального оновлення» [3, с.30].

Транснаціональний простір є складовою «соціального простору». Найбільш чітку дефініцію цього поняття розробив П.Сорокін, аналізуючи народонаселення у всесвітніх масштабах [4, с.298-300]. Зокрема, П.Сорокін виокреслив основні чинники соціального простору, серед яких виділяються: ставлення особи до тих чи інших груп; відношення цих груп між собою; ставлення однієї спільноти до іншої. П.Сорокін також виділив горизонтальний та вертикальний параметри соціального простору, які виступають як соціальна мобільність. Транскордонні мережі сьогодні ще не є ґрунтовно дослідженими. Це пов'язано здебільшого з тим, що основна увага наукових досліджень приділялась економічним зв'язкам. Так, зокрема, сьогодні чимало праць присвячено діяльності транснаціональних корпорацій, є відповідні дослідження в деяких міжнародних організаціях, зокрема, Організації Об'єднаних Націй та підвідомчих їй структурах - Міжнародна організація торгівлі та ЮНЕСКО. Зазначимо, що вищезазначені глобальні системи, маючи чітку окреслену структуру, визначають теми глобальних процесів та перспектив.

Дослідники з різних країн представляють глобальний світ у вигляді системи різноманітних економік, держав, суспільств, ідеологій і культур. Методологічним ключем до цього різноманіття виступають розроблені поняття "світ-система" та "світ-економіка" (І Валлерстайн). Підставою "світ-економіки" є не стільки сума економічних відносин у світі, скільки сама система взаємодії міжнародних чинників, провідну роль у якій відіграють найбільш економічно сильні з них. А основними рисами "світ-системи" є всесвітня організація виробництва, зростання ролі транснаціональних корпорацій у світовому господарстві, інтернаціоналізація капіталів і ринків продуктів при одночасній сегментації ринку праці, зменшення можливостей державного втручання в сферу фінансів і пов'язана з цим глобальна тенденція "фінансізації", що виражається у високих процентних ставках, "плаваючих" обмінних курсах, свободі трансфертів, повсюдній приватизації "[5, с.231-232].

Характеризуючи вплив сучасної глобалізації на становище людей праці у США й за їхніми межами, американський соціолог Е.Боначич нещодавно зазначила: "Неоліберальна глобалізація трансформує світ. Цей проект, що почав здійснюватися 1970-ми роками, спрямований на ослаблення урядового контролю над економікою і надання можливості "вільному ринку" функціонувати безперешкодно. Серед його принципових елементів важливе місце належить дерегулюванню (усуненню чи послабленню урядового контролю над практикою компаній) і приватизації (передаванню урядових функцій приватному сектору) ... Це призвело до занепаду великих, централізованих підприємств зі стабільними, надійними, відносно добре оплачуваними й охопленими профспілками робочими місцями і зростання всіляких форм нестандартної праці. Для багатьох людей, зайнятих на підприємствах-субпідрядниках або тих, що працюють як незалежні підрядники, робота, медична допомога і вихід на пенсію по-справжньому почали залежати від непередбачуваних обставин" [6, 2008: р. 1]. Заради справедливості слід зазначити, що позиції ґлобалізму й

неолібералізму були серйозно підірвані останнім часом, особливо у зв'язку з навалом першої глобальної фінансово-економічної кризи, проте ані той, ані інший не списані в історичний архів і перебувають на озброєнні у світі капіталу. До речі, незважаючи на оголошений в колах антиглобалістів похід проти «макдональдизації» [7, с.33], сьогодні стало зрозуміло, що процес культурної глобалізації має два вектори: з одного боку, йде експансія західної (в першу чергу і головним чином американської) культури в інші регіони, а з іншого боку, "має місце феномен" зворотної глобалізації, в рамках якої люди переміщуються з відсталих регіонів світу - країн Близького Сходу, Африки і Південно-Східної Азії - в глобалізовані міста, такі як Лондон і Париж, Франкфурт і Рим, Мадрид і Амстердам " [7, с.33].

В даному випадку доцільно звернутися до праць В.Б.Євтуха, який зазначає, що масиви інформації, які йдуть із визнаних світових глобалізаційних центрів, що розташовані у США та деяких країнах Західної Європи, значно перевищують такі, котрі потрапляють у ці регіони з інших частин світу. Власне кажучи, тут доречний термін «вулиця з одностороннім рухом», оскільки інформація, яка надходить до глобалізаційних центрів, не впливає на трансформацію їх діяльності» [8, с.175]. Вчений відзначає: «Для глобалізаційних процесів актуальними є синхронні інформаційні зв'язки, тобто ті, що мають місце у різних суспільствах в один і той же час або з невеликою різницею у часі. В сучасних умовах глобалізації інформація про моделі суспільного розвитку накопичується в певних центрах і звідти поширюється у різних напрямках. Головна мета таких інформаційних потоків – включити в себе інформацію, яка акумулюється поза центрами глобалізації й певною мірою підпорядкувати її собі» [8, с. 175].

Зазначимо, що багато традиційних течій європейської соціологічної думки, такі як структурно-функціональний аналіз, передбачали падіння росту етнічності по мірі модернізації суспільства. Дослідники, як правило, звертались до однієї із двох, протилежних, на перший погляд, концепцій. Одна із них називається концепція етнокультурного поділу праці, інша – концепція соціальної конкурентності. Обидві вони роз'яснюють зростання етнічності переважно економічними та політичними чинниками. Так, з точки зору першої з них, зростання етнічності – це результат певної культурної і психологічної реакції на економічну і технологічну експансію «центру» по відношенню до «периферії». Під центром виступали розвинені в економічному відношенні народи, а під «периферією» - відсталі в розвитку [9, с.7].

Інші погляди з приводу динаміки розвитку міжнаціональних відносин також зберігають основні постулати структурно-функціонального аналізу. Але, згідно цієї теорії, зростання ролі етнічних спільнот в політичному і соціальному житті можливе і на фоні «уніфікації культури». По мірі модернізації суспільства посилюється рівень соціальної конкурентності. Індивіди, які належать до одного і того ж етносу, починають більш інтенсивно взаємодіяти один з одним для досягнення спільних соціальних цілей [9, с.7].

Між іншим, аналізуючи структурні позиції світу-економіки, І.Валлерстайн також виділяє ядро (центр), периферію та напівпериферію [10, с.38]. Однією із головних перешкод на шляху подолання депривації, фрагментації і маргіналізації сучасного світу є асиметрична взаємозалежність у відносинах між "центром" і "периферією". Відомий угорський економіст академік Т.Сентес, який усебічно досліджував цю проблему, виокремлює такі головні елементи асиметричної взаємозалежності розвинених країн і країн, що розвиваються: 1) асиметричні паттерни міжнародної торгівлі товарами та послугами; 2) асиметричні відносини власності, що є результатом іноземних прямих інвестицій; 3) асиметричні відносини, що складаються внаслідок міграції праці і надання "технічної допомоги"; 4) асиметрична взаємозалежність у міжнародних фінансових і валютних відносинах; 5) асиметрична взаємозалежність у переданні технологій; 6) асиметрична взаємозалежність в інформаційних потоках [11, р. 101 -128]. Отже, очевидно, що без усунення цих бар'єрів у відносинах між "центром" і "периферією" всі проекти глобальної модернізації приречені на провал і залишаться добрими намірами для країн "другого" і "третього" світу.

Український соціум є історичною соціальною системою (термін американського соціолога І.Валлерстайна) в структурі європейської цивілізації, яка, у свою чергу, являє собою також історичну систему, щоправда, вищого ієрархічного рівня. Історична система інтегрована мережею економічних, політичних і культурних процесів, що утримують систему в цілісності, роблять її холистичним об'єктом. Україна, як історична система, повністю або частково зазнавала також впливу неєвропейських історичних систем, насамперед східної (азійської) та південної (мусульманської) [12, р.207]. Для українського соціуму в цьому контексті важливо для збереження власної ідентичності знайти ефективні механізми консолідації різних систем існуючої історичної системи з перспективою інтеграції вторинних впливів та їх наслідків в базову архетипову модель української історичної системи як феномену європейської цивілізації [12, с.25]. В цьому контексті, доречним, на думку В.Євтуха, є спосіб «відшукування ніш, куди можна було б інкорпоруватися, а вже згодом разом із «законодавцями моди» в глобалізаційних процесах трансформуватися [8, с.176].

Характеризуючи вплив сучасної глобалізації на основні регіони світу, запропонованої Гьораном Терборном, і визначаючи цей вплив для Східної Європи, автор залишає такі сфери, як споживання, боротьба за іноземні інвестиції та перехід до «Європи» і «Заходу». За Сполученими Штатами залишається доступ до ринків, «світове управління» [8, с. 177]. І саме в цьому контексті В.Євтух висуває тезу про «насильство глобалізації над цивілізацією», оскільки основним змістом глобалізації виступає стандартизація суспільного розвитку за зразками, які продукуються в інтелектуальних центрах глобальних систем [8, с.177].

Внаслідок глобалізаційних процесів, спрямованих на підкорення інтересів інших країн та народів світу, виникло явище антиглобалізму, представники якого дотримуються тенденцій щодо збереження самобутності різних учасників чи акторів таких процесів. Суперечності, викликані глобалізацією людства, знаходять відображення у виникненні антиглобалістських рухів. Антиглобалізм стає складовою частиною культури і соціального життя багатьох країн Східної Європи, країн Центральної Азії, Північної Африки і Латинської Америки. До речі, деякі науковці пропонують шляхом соціологічного аналізу зафіксувати оцінку глобалізаційних процесів як їхніми прибічниками, так і противниками, та визначити перспективи їхніх дій [8, с. 178]. Виникнення та поширення транскультурного середовища призвело до появи терміна, нині широко застосованого в літературі, - «глокалізації», введеного 1992 р. в науковий обіг Р.Робертсоном. Глокалізація є діалектично протилежною глобалізації та проявляється у прагненні щодо збереження ціннісно-нормативних основ національної культури.

Слід також звернути увагу на зміну базисного типу особистості, котра свідчить, що на теперішньому етапі свого розвитку українське суспільство за "людськими ресурсами" більшою мірою готове до демократичних і ринкових перетворень, ніж це було впродовж перших років незалежності України. Так, в останні роки в Україні суттєво побільшало так званих "інтерналів" — людей, котрі відповідальність за те, як складається їхнє життя, покладатимуть передусім на самих себе, а не на зовнішні обставини. І хоча "екстерналів" і досі більше за "інтерналів", в останні роки вони вже не становили більшості населення. Якщо зважити, що інтернальність є психологічною домінантою людей, які живуть в економічно розвинених демократичних державах, можна констатувати, що в Україні останніми роками спостерігається тенденція наближення особистісних характеристик населення до базисного типу особистості в країнах Заходу [14, с. 83]. Можна передбачити, що ментальна свідомість українців певним чином трансформувалась під впливом глобальних процесів, тому, виходячи з цього, необхідно співвіднести національні цінності з цінностями західної цивілізації. До речі, російський філософ Ф.Х.Кессіді зазначає, «що кожна з культур (цивілізацій), як Сходу, так і Заходу, має свій особливий генотип у власному розумінні цього слова і внутрішню (за інших рівних умов) логіку розвитку. Це означає, що вести мову у відношенні доступного для огляду (і навіть віддаленого) майбутнього про можливості створення якоїсь «великомасштабної спільності на базі певної соціокультурної парадигми» щонайменше необачно. Мова може йти лише про взаємодію (творчу або руйнівну) культур, але не про їх взаємопроникнення, тобто тенденції до інтеграції, у всякому

разі, коли мова йде про культури Сходу і Заходу» [15, с.77]. Водночас Ф.Кессіді зазначає, що Японії глобалізація не загрожує, оскільки, дотримуючись власної ментальності – «японський дух» тощо – ця країна стійко зберігає етнічну ідентичність та дотримується принципу: «Думай глобально, дій локально!».

Висновки. Структурно-змістовний характер сучасних глобалізаційних процесів свідчить про те, що процеси глобалізації невинно розвиваються та поширюються у всіх сферах суспільного життя, маючи при цьому як своїх прихильників, так і супротивників. Наслідки глобалізаційних процесів впливають на розвиток багатьох держав світу, в тому числі і на Україну, визначаючи для неї роль учасниці таких процесів. Нині досить важко прогнозувати наше майбутнє, але в нових умовах виражений поворот у бік цінностей західного способу життя і торгово-ринкових відносин, внаслідок чого постає небезпека втрати національної культурної ідентичності. Тому в таких умовах Україна повинна віднайти свій власний оптимальний та адекватний шлях адаптації до глобалізаційних процесів.

Література

1. Федотова Н.Н. Возможна ли мировая культура? / Н.Н.Федотова // Философские науки. – 2000. - № 4. – С. 58-68.
2. Хелд Д. и др. Глобальные трансформации: Политика, экономика и культура / Д.Хелд. - Пер. с англ.. В.В.Сапова и др.. – М., 2004.
3. Дедюлина М. Диаспора и глобализация / М.Дедюлина // Человек и общество: на рубеже тысячелетий. – Воронеж: Изд-во международной пед. академии, 2001. – Выпуск 9-10. – С. 29-32.
4. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. – М.: Наука, 1992. - 543 с.
5. Цыганков П.А., Галтунг И. Неомарксизм и социология международных отношений // Социально-политический журнал. 1998, № 2.
6. Bonacich E. Class and Race Under Neoliberal Globalization: Whither (or Whither) the Labor Movement? / Edna Bonacich // Contemporary Sociology. — 2008. —Jan. — P. 1-4.
7. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эпоху . М. 2005. С XXXIII.
8. Євтух В. Б. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій . - К. : Видавничий дім "Стилос", 2004. - 242 с. .
9. Сусоколов А.А. Структурные факторы самоорганизации этноса // Расы и народы. – 1990. – Вып. 20. – С. 5-39.
10. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. – СПб.: «Университетская книга», 2001. – 416 с.
11. Szentes T., World Economics 2: The Political Economy of Development Globalisation and System Transformation (The Political Economy of Underdevelopment Revisited) / Szentes T. - Budapest: Akademiai Kiado, 2003.
12. Wallerstein I. Historical Systems as Complex Systems // European Journal of Operational Research, 1987 – Vol. XXX. - №2. – P. 203-207.
13. Український соціум /О.С.Власюк, В.С.Крисаченко, М.Т.Степико та ін. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.
14. Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг. – Київ, 2008. – 85 с.
15. Кессиди Ф.Х. Глобализация и культурная идентичность // Вопросы философии. – 2003. № 1. – С. 76-79.